

THOMAS JOHANSSON

VART TOG DET POSTMODERNA VÄGEN?

Om sociologi, ironi och framtiden

Den frånvarande diskursen

Termen »postmodern» har lyst med sin frånvaro i svensk sociologi. I alla fall i den sociologi som publiceras i olika böcker och tidskrifter och sprids i den samhällsvetenskapliga offentligheten. Och när man eventuellt har dristat sig att nämna »det postmoderna» har det ofta varit för att avfärda det som en modefluga. »Det postmoderna» skymtar visserligen förbi i Göran Therborns *European Modernity and Beyond*, men endast i en kort passus om franska vänsterintellektuellas kris.¹ Tittar man i *Sociologisk Forskning* hittar man inte en enda rubrik som innehåller ordet postmodern och detsamma gäller *Acta Sociologica*.²

I Sverige är det främst humanister och journalister som har diskuterat »det postmoderna», men inte ens dessa grupper har visat något större intresse för den diskussion om det postmoderna som förts i andra länder i Europa och i USA. Däremot har ordet smugglats ut i vardagslivets myller och används nu i tid och otid för att benämna de mest skiftande företeelser: »Gud vad postmodern den där byggnaden är» eller »Igår såg jag en film som var väldigt post-

¹ Therborn (1995).

² I den offentliga sociologiska diskussion som förs i böcker, tidskrifter och i andra sammanhang saknas i stort sett en diskussion av det postmoderna, däremot förekommer informella diskussioner bland doktorander och forskare. Min poäng är att man aldrig explicit har tagit ställning till den internationella diskussionen, men att den teoretiska diskurs som betecknas postmodern trots detta vunnit inflytande i svensk sociologi.

modern». Om man skulle fråga vad dessa personer egentligen menar med ordet postmodern ser de ofta ut som frågetecken eller så försöker de sig på en desperat och snårig utläggning om estetik och upplösningen av alla värden. Har ordet då förlorat sin mening? Jag kommer att tänka på ett musikprogram på TV för länge sedan där reportern använde uttrycket »Kafkahäng» för att beskriva den musikstil han ansåg att bandet som framträdde i programmet gav uttryck åt, varpå de förvånade bandmedlemmarna tvingades fråga den svarslöse reportern vad han egentligen menade.

Diskussionen om »det postmoderna» är kanske en fransk-brittisk angelägenhet? Det är först när Lyotard i slutet av 1970-talet publicerar *La condition postmoderne* som samhällsvetare på allvar börjar diskutera »det postmoderna». Innan dess var det framför allt arkitekter, kritiker och humanister som dristade sig att tala om framväxten av en ny estetik.³ I Lyotards fotspår börjar man nu också tala om ett nytt samhälle; om det postindustriella, postmoderna eller postmarxistiska samhället. Här är det nästan uteslutande franska och brittiska och i viss mån amerikanska teoretiker som gör sig gällande.

I Frankrike har vi Lyotard, Baudrillard och Deleuze & Guattari; i England samlas några inflytelserika sociologer runt tidskriften *Theory, Culture & Society* (Mike Featherstone, Scott Lash och Zygmunt Bauman) och i USA har vi Fredric Jameson och Richard Rorty. Dessa teoretiker tar det »postmoderna» på allvar, utan att för den skull – på några undantag när – hänfalla åt grova generaliseringar eller till ett förtingligande av begreppet. Den diskurs som formas runt »det postmoderna» syftar till att uppmuntra ett sökande – att som Albrecht Wellmer uttrycker det »registrera förändringens spår och låta konturerna av detta projekt framträda tydligare».⁴

Under 1980-talet publicerades en strid ström av böcker på engelska som hade orden »postmodern» eller »postmodernism» i titeln. I samband med detta växte det fram en ny typ av kultursociologi och

³ För en mer fullständig diskussion om begreppet, se Berthens (1995) eller Johansson & Miegel (1996).

⁴ Wellmer (1986:33).

kulturteori som syftade till att upptäcka och analysera nya fenomen i samhället, som t.ex. turism, identitetspolitik, nya kollektiva formationer, det globala, populärkultur, informationsteknologi eller kroppen.⁵ Även om ordet postmodern utgjorde sökordet och det nav kring vilket denna nya diskurs utvecklades trädde det successivt allt mer i bakgrunden, och kvar hade vi i stället själva sökandet efter det nya och viljan att formulera nya begrepp och teorier för att förstå samtiden. Vissa författare som betecknades som postmoderna använde ordet mycket sparsamt eller inte alls i sina böcker. Detta gällde t.ex. Richard Rorty och Michel Maffesoli som i stället talade om kontingens och ironi respektive om neostammar.

En från början avantgardistisk företeelse har i allt större utsträckning smygit sig in i vardagstänkandet och i samtida litteratur, humaniora och samhällsvetenskap. Även om ordet »postmodern» inte längre känns relevant, och trots att det aldrig har förekommit speciellt ymnigt i Sverige eller för den skull i Norden (med undantag för Danmark), har de tankar som haft sitt ursprung i en huvudsakligen fransk och engelsk diskussion om »det postmoderna» i allt större utsträckning så att säga smugit sig in bakvägen i vår samhällsvetenskapliga diskussion om det samtida. Vi talar om det posttraditionella, identitetspolitik, konstruktionen av kön och kropp och framväxten av nya kollektiva identiteter. Dessa frågor har inte enbart diskuterats inom en postmodern diskurs, men det är här de har upptäckts, fått en speciell innebörd och givits en radikal tolkning.

Även om den mest intensiva diskussionen om »det postmoderna» har avstannat är de frågor som väckts inom denna diskurs högst aktuella. När avantgardet har sagt sitt är det dags för oss andra att försöka bringa någon form av ordning i det kaos som råder. Inom den postmoderna diskursen har man ställt många intressanta frågor och man har även problematiserat aktuella sociala och kulturella fenomen, men det återstår att försöka »svara» på dessa frågor. I god postmodern anda får vi acceptera att det inte finns några definitiva svar längre, utan att det snarare handlar om att argumentera för oli-

⁵ En av mest inflytelserika författarna inom denna »rörelse» är Zygmunt Bauman, se bl.a. Bauman (1988) och (1993).

ka tolkningar av vår samtid. Den nya tidens intellektuelle bör vara beredd att deltaga i ett språkspel som delvis är ett resultat av »det postmoderna».

Gränser är till för att överskridas

Det är postmodernt att ifrågasätta och helst också förkasta alla distinktioner och dualistiska föreställningar om människan och världen. Under årens lopp har vi sett hur vi blivit tvungna att sätta »manligt» och »kvinnligt» inom citationstecken, hur gränsen mellan populärkultur och finkultur har suddats ut och ersatts av mer sofistikerade smakomdömen och hur det blivit närmast omöjligt att tala om någon mänsklig »natur». ⁶ Snart kan vi inte producera några akademiska texter som inte är fulla av citationstecken. Men på samma sätt som det ständigt uppstår nya sociala formationer i ett samhälle, skapas det även nya typer av distinktioner. De postmoderna texterna har emellertid lärt oss att inte vara generösa med generella uttalanden om vad som skiljer människor åt och att inte självklart hänfälla åt kategoriseringar som ändå inte fungerar i ett konkret socialt sammanhang.

Att många postmoderna teoretiker, om man nu ens får lov att kalla dem »teoretiker», är influerade av Nietzsche och ofta börjar sina böcker med långa citat av denna tänkare är inte så underligt. Nietzsche är verkligen alla gränsöverskridares stora filosof. Han uppmuntrar oss både genom sin stil och sina tankar till att lösa upp alla tänkbara gränser och sociala distinktioner. Vi måste alltid vara redo att förkasta våra förebilder för att kunna gå vidare. Människor bör enligt Nietzsche vara beredda att syna sina ideal, värden och attityder och att smula sönder dessa i sina beståndsdelar för att sedan återigen bygga upp något nytt. Det får inte finnas någon »sanning» som är för helig för att ifrågasättas. Nietzsche ger inga lösningar, men han uppmuntrar till ett förutsättningslöst sökande. I *Ecce Homo* skriver han följande rader:

⁶ I sin bok *Consumer Culture & Postmodernism* (1991) diskuterar Mike Featherstone sådana gränsupplösningar mer ingående och relaterar dem till samhällsliga förändringar.

That one becomes what one is presupposes that one does not have the remotest idea of *what* one is. From this point of view even the *blunders* of life – the temporary sidepaths and wrong turnings, the delays, the 'modesties', the seriousness squandered on tasks which lie outside *the* task – have their own meaning and value.⁷

De distinktioner vi använder oss av i vardagsliv eller i vetenskapliga sammanhang bygger alla på vi ställer något som är mer »sant», »rätt», »rent» eller »ursprungligt» mot något som inte uppfyller dessa kriterier. I ett samhälle som blir allt mer individualiserat och i vissa avseenden pluralistiskt blir det emellertid allt svårare att försvara sådana absoluta ståndpunkter. Vissheten ersätts av citations-tecken och de distinktioner och dualismer som tidigare skapade ordning i tillvaron bidrar enbart till att öka vår förvirring. Var hamnar vi då i vår färd bortom essentialism och dualism – i en total relativism och konstruktivism?

Denna debatt har varit som mest tydlig i diskussionen om kön. Under senare år har distinktionen mellan biologiskt kön och genus – d.v.s. det socialt konstruerade könet – som från början utgjorde ett försök att radikaliserat diskussionen om kön visat sig vara allt mer ohållbar. Judith Butlers starka ifrågasättande av essentialistiska förklaringar till kön har fått ett stort inflytande över teoretiserandet kring kön. Det har blivit närmast omöjligt att förutsätta att det existerar någon slags ursprunglig kropp eller någon primär könsidentitet som sedan förvrängs via kulturens påverkan.

Att genusets realitet skapas genom bestående sociala föreställningar innebär också att själva föreställningarna om ett essentiellt kön och en sann eller bestående manlighet eller kvinnlighet skapas som en del av den strategi, som söker dölja genusets performativa karaktär och de performativa möjligheterna att låta genuset mångfaldigas och gå utöver den maskulinistiska dominansens och tvångsmässiga heterosexualitetens begränsande ramar.⁸

⁷ Dessa rader finns i *Ecce Homo* från 1888, Nietzsches sista stora arbete, som är en slags personlig sammanfattning av hans tidigare verk.

⁸ Citatet är hämtat från Butler (1996), som är ett utdrag ur *Gender Trouble* (1990).

Diana Fuss – som också intar en anti-essentialistisk position – menar att vi aldrig helt kan undvika någon typ av essentialism.⁹ När vi talar om essentialism menar vi ofta det som är oföränderligt, givet och konstitutivt för en person eller ett ting. Men Fuss anser att vi måste problematisera antagandet att natur och beständighet är kopplade till varandra och att socialitet är relaterat till förändring. Essenser kan förändras och konstruktioner kan vara normativa. Dekonstruktionen av olika typer av essentialismer innebär inte att vi nödvändigtvis måste sluta tala om essenser, utan snarare att diskussionen förs på en allt mer sofistikerad nivå. I stället för att fokusera distinktioner och dualismer bör vi ägna oss åt att försöka upptäcka nyanser och variationer som inte nödvändigtvis går att inordna i några kategorier: »Att hävda att essentialismen alltid och överallt är reaktionär betyder för konstruktivisterna att bli delaktig i essentialismen genom själva denna anklagelse; *det är att handla som om essentialismen har en essens*».¹⁰

Fuss öppnar för en mer nyanserad och subtil diskussion om kön, men hennes resonemang går även att tillämpa på andra områden. Vi kanske måste vänja oss vid att det inte går att hålla fast vid en filosofiskt grundad position, en slags trygg bas utifrån vilken vi kan betrakta världen. Kanske tvingas vi i stället ständigt leva med den tvetydighet som präglar de flesta frågor som rör individ och samhälle. Vi måste också våga arbeta och skriva in oss i denna osäkerhet utan att för den skull sätta allt vi skriver inom citationstecken. Huruvida vi skall fortsätta att använda gamla distinktioner och dualismer eller utveckla ett nytt språk bortom dessa föreställningar är ännu oklart. Än så länge verkar vi få vänja oss vid att brottas med det manliga och det kvinnliga, natur och kultur, låg och hög kultur etc. Men dessa ord har inte längre samma fasta betydelser som tidigare. Numera utgör de ostabila referenspunkter för en diskussion där man får acceptera att en eventuell tredje ståndpunkt inte kommer att präglas av en fast filosofisk grundval, utan snarare av en öppenhet för ständiga symboliska förhandlingar.

⁹ Fuss (1996). Ur *Essentially Speaking* (1989).

¹⁰ Fuss (1996:145).

På spaning efter framtiden

En viktig uppgift för sociologer har varit att studera skapandet av skillnader. På basis av stora undersökningar om klasstrukturen i samhället – statistik som visar hur folk fördelar sig på olika klasser eller socialgrupper – har man kunnat visa hur alltifrån ekonomiska förhållanden till konsumtionsvanor varierar. Detsamma gäller såväl könsskillnader som skillnader mellan olika etniska grupper. Med hjälp av sådana skenbart enkla »bakgrundsvariabler», har man skapat en bild av det differentierade samhället. En postmodern sociolog ställer sig emellertid frågorna: »Vad är klass?», »Vad är kön?», »Vad är etnicitet?», och framför allt frågan hur man skall förstå framväxten av kollektiva identiteter som inte kan reduceras till någon av dessa faktorer – och som kanske inte ens är relaterade till några klassiska »bakgrundsvariabler».

När Dick Hebdige i slutet av 1970-talet studerar punken upptäcker han att de förklaringsmodeller som utvecklats av teoretiker i den s.k. Birminghamskolan och som vilar på en klassanalys och en analys av relationen mellan olika generationer är otillräckliga för att förstå punken. När han efter att ha studerat olika subkulturer i England börjar titta närmare på punken konstaterar han att – »Instead of arriving at the point where we can begin to make sense of the style, we have reached the very place where meaning itself evaporates».¹¹ Med denna mening för Hebdige oss rakt in i det postmoderna. Här finns inte några fasta tecken i vilka vi kan förankra vår analys av ett socialt fenomen, utan vi kastas obönhörligen ut i ett flöde av tecken som skapar skillnader – en polysemisk orkester som improviserar sig fram genom sociala och kulturella teckenkedjor.

Hebdige använder sig av poststrukturalistiska teorier för att analysera punken. Med hjälp av Roland Barthes och Julia Kristeva försöker han närma sig de avantgardistiska tendenserna i punken. Ju mer subkulturens stil och dess subversiva effekter får en inverkan i samhället, desto mer närmar man sig paradoxalt nog dess upplösning. När den estetik och de symboler som skapas i en viss subkul-

¹¹ Hebdige, (1979:117).

tur sprids utanför dess gränser får de en mer generell innebörd och blir till en del av kulturen snarare än till ett grupp-specifikt fenomen. På samma sätt har det postmoderna spridits i samhället via olika kulturförmedlare och blivit till en del av vår tids Zeitgeist.

Många av de »variabler» som har utgjort en slags utgångspunkt för sociologiska undersökningar har förlorat sin status som självklara ontologiska kategorier. Klass, kön och etnicitet flyter inte bara in i varandra och bildar komplexa mönster, utan de utgör i sig själva problematiska konstruktioner som snarare bör betraktas som processer än som fasta kategorier. Och än värre, de flesta sociala grupperingar går inte ens att analysera med utgångspunkt i traditionella demografiska variabler, utan man måste försöka skapa nya analyskategorier som t.ex. estetiska »communities», livsstilar eller neostammar.

Michel Maffesoli talar om framväxten av en ny typ av kollektiva formationer i det postmoderna samhället – de s.k. neostammarna. Dessa präglas av att de saknar fasta gränser, är svagt organiserade, baseras på affektiva strukturer och har en mer eller mindre lång varaktighet.

The autonomy (individualism) of the bourgeois model is being surpassed by the heteronomy of tribalism. Whatever it may be called – neighbourhoods, varied interest groups, networks – we are witnessing the return of an affective, passionate investment whose structurally ambiguous and ambivalent aspects are well known.¹²

Med hjälp av Maffesoli återvänder vi till en värld som är förtrollad. Människor dras till olika grupperingar utifrån hur de värderar den estetiska känsla och den affektiva upplevelse som kan erhållas inom ramen för sådana tillfälliga kollektiva band. Även om Maffesoli inte skriver så mycket om just populärkultur, utan i stället diskuterar andra typer av neostammar, kan man ana sig till massmedias centrala betydelse för skapandet av denna nya typ av socialitet. Det är i populärkulturen som de estetiska kvaliteterna och stilmässiga attribut produceras som sedan ligger till grund för kollektiva strömningar i samhället.

¹² Maffesoli, M (1996:127).

De neostammar eller varför inte livsstilar som Maffesoli talar om har en efemär och tillfällig karaktär.¹³ Ibland kan de ha en avgörande inverkan på individens livsbiografi, men ofta kanske de är just tillfälliga kollektiva identiteter som färgar av sig på individens identitet, utan att för den skull ändra hans eller hennes livsbana på något avgörande sätt. Å ena sidan har vi alltså idag de skillnader som skapas på basis av sådana problematiska kategorier som klass, kön och etnicitet, å andra sidan skillnader som uppstår till följd av skapandet av ständigt nya neostammar. Om vi som sociologer skall kunna fånga något av detta nya scenario måste vi utveckla en forskning som är känslig för nyanser och skillnader. Vi kan inte längre nöja oss med att slentrianmässigt slänga in några bakgrundsvariabler i våra enkäter eller att fråga våra intervjupersoner om föräldrars yrke och deras eget yrke och utbildning, vi måste vänja oss vid att problematisera skapandet av kollektiva identiteter och skillnader. Sådana ord som en gång tagits för självklara – klass, kön, etnicitet, subkultur och livsstil – är idag att betrakta som utgångspunkter för en diskussion om skapandet av skillnader. Dessa ord får alltså aldrig behandlas som essentiella kategorier.

Det decentrerade subjektet

Sociologin innehåller i mångt och mycket en kritik av det centrerade borgerliga subjektet. I den diskussion som har förts framför allt inom diskursen om det moderna har man riktat skarp kritik mot idén om det centrerade och rationella subjektet. Många menar att man inom det postmoderna lägret ytterligare har radikaliserat denna uppfattning och totalt upplöst subjektet som kategori. Även om det finns teoretiker som har drivit diskussionen i en sådan riktning, finns det andra som försöker formulera tankar om subjektet som definitivt inte handlar om att totalt upplösa allt subjektivt, utan snarare om att försöka hitta en position mellan »det borgerliga subjektet» och »det upplösta subjektet».

En viktig aspekt av det postmoderna tänkandet handlar om att försöka teoretisera subjektets potential till *motstånd* mot förtryck.

¹³ För en diskussion av livsstilar i 1990-talets Sverige, se Johansson & Miegel (1992).

Ett subjekt som ständigt glider undan, som inte låter sig fångas i några enkla kategoriseringar eller typifieringar är svårt att kontrollera. Ett sådant subjekt manar till en ödmjukhet inför tillvarons mysterier. När Lacan skriver in subjektet i bristens psykologi inbjuder han också till ett utforskande av olika subjektiviteter.¹⁴ När man lyssnar på en livsberättelse måste man även lyssna till det icke-närvarande, det som undgår den positivistiske forskaren. Lacan motsätter sig jagpsykologins anspråk på att studera det rationella jagets relation till det omedvetna. För Lacan är detta rationella jag en imaginär konstruktion – en spegelbild. Om vi endast fångar detta jag återger vi enbart det redan givna och vår kritiska blick mattas av. Subjektiviteten flyr alltid undan – den låter sig varken fångas med enkäter eller djupintervjuer.

Till skillnad från t.ex. inom rationell valhandlingsteori, där man försöker upprätta ett rationellt målinriktat subjekt, fokuserar man i den postmoderna traditionen det *affektiva subjektet*. I motsats till det rationella subjektet, som reflekterar och noggrant avväger sina handlingar, kännetecknas det affektiva subjektet av att det tar del i kollektiva känslöströmningar och låter sig dras med i extatiska känslotillstånd. Detta subjekt har inga fasta gränser mot omgivningen, det attraheras av att ge sig hän och bli en del av ständigt nya neostammar. Denna subjektivitet är ofta formulerad som en motsats till det kalkylerande och individualiserade borgerliga subjektet. Det affektiva subjektet låter sig uppslukas av den oceaniska känslan och bli till en del av kollektivet. Det hyser ett förakt för distans och rationalitet och vill låta sig beröras och tappa kontrollen. De författare som beskriver detta subjekt hämtar ofta inspiration från Nietzsches diskussion om det dionysiska i tillvaron.¹⁵

Ett av de mest framträdande kännetecknen på det postmoderna subjektet är att det är ständigt *föränderligt*. Till skillnad från det borgerliga subjektet som ofta beskrivs i termer av den individualitet och särprägel som uppnås efter att det har genomgått ett antal utvecklingsstadier, skapas och förändras det postmoderna subjektet genom det oändliga spelet av skillnader. Det är förmodligen ingen

¹⁴ Lacan (1949/1989).

¹⁵ Se t.ex. Lash (1990), Grossberg (1992) och Maffesoli (1996).

slump att postmodern teori har blivit speciellt populär bland de forskare som sysslar med turism, populärkultur och kön. I det samtida samhället finns det till och med vissa yrkesgrupper som ständigt är sysselsatta med att producera identiteter. Dessa kulturförmedlare är experter på att exploatera nya trender och att icensätta nya identitetspositioner.

Det postmoderna subjektet accepterar inga dualismer eller rigida kategoriseringar. Traditionella dualistiska kategorier som t.ex. natur/kultur, manligt/kvinnligt och hög respektive låg kultur är helt oacceptabla. I en uppmärksamrad essä använder Donna Haraway »cyborgen», d.v.s. en blandning eller kombination av cybernetik och organism, som utgångspunkt för att kritisera det borgerliga subjektet och föreslå en alternativ identitet som uppmuntrar gränsöverskridanden, ironi och ett experimentellt tillvägagångssätt vid konstruktionen av identitet. Cyborgen är varken natur eller kultur och den kan vara manlig och kvinnlig samtidigt; en cyborg behöver inte välja utan kan liksom *Zelig* i Woody Allens film skifta skepnad när det passar.¹⁶ Inom det postmoderna är eklekticism inget skällsord, snarare en strategi som upphöjts till högsta princip.

Det postmoderna subjektet accepterar inga gränsdragningar mellan konst och vardagsliv och drar inte heller några gränser mellan hög och låg kultur. *Vardagslivet estetiseras* och olika symboler och estetiska medel används eklektiskt för att ge uttryck åt individens identitet. Uttryck, stilar och symboler som förekommer i massmedier används också flitigt av framför allt unga människor för att kommunicera och för att visa att man »hänger med».¹⁷ Subkulturella stilar i olika delar av världen sugts snabbt upp av massmedia och sprids till ungdomar i olika länder. När allting blandas eklektiskt och utan hänsyn till traditioner blir det allt svårare att tala om något ursprungligt eller om det typiskt svenska eller engelska. I ett sådant posttraditionellt samhälle hyser man snabbt ett förakt för konventioner och för det regelbundna i vardagslivet; man söker efter »det nya» och längtar efter att låta sig hänföras och dras med i nya trender och livsstilar. Det postmoderna subjektet är be-

¹⁶ Haraway (1990).

¹⁷ Johansson (1996).

satt av en upplevelsenoja – en längtan efter att bli berörd och omskakad.¹⁸ För att nå denna upplevelse av »det reala» är man beredd att kasta sig nedför höga berg med en fallskärm på ryggen, att försöka »besegra» världens högsta berg – eller att i en liten bräcklig farkost ge sig ut på en världsomsegling.¹⁹

Sökandet efter det postmoderna subjektet är också ett sökande efter ett nytt sätt att förhålla sig till subjektivitet överhuvudtaget. Genom att betona motstånd, föränderlighet, estetik, det affektiva, avtraditionalisering och spelet med skillnader försöker man konstruera ett mer komplext subjektivitetsbegrepp. Det handlar definitivt inte om ett rationellt och målinriktat subjekt och inte heller om ett upplöst subjekt, utan snarare om en subjektivitet som inte låter sig inordnas i några enkla förklaringsmodeller och som ger utrymme för mångfald och förändring.

Sociologi och ironi

I början av »Bortom lustprincipen» skriver Freud: »Det avsnitt som följer är spekulationer, ofta långtgående spekulationer, som var och en kan beakta eller lämna därefter beroende på sin personliga uppfattning. I det stora hela är det ett försök att konsekvent pröva bärkraften hos en idé av nyfikenhet på vart den kan leda oss».²⁰ Freud låter sig själv förföras av sina spekulationer och han lyckas skapa ett tanke-system som fortfarande väcker såväl fascination som fördömande. Han söker inga eviga principer eller sanningar om mänskan, utan intresserar sig för de tillfälliga upplevelser och erfarenheter som formar en människas öde. Richard Rorty använder Freud som ett exempel på den liberala ironikern – en människa som har vågat närma sig tillvarons kontingens. Ironikern hyser ingen respekt för några eviga sanningar eller universella principer och försöker inte heller upprätta någon slags totaliserande teori som skall förklara verkligheten.²¹

¹⁸ Se t.ex. Ziehe (1989).

¹⁹ Jag använder Lacans begrepp »Det reala» för att fånga den intensiva men ändå svårgripbara upplevelse av intensitet och närvaro som ofta ges uttryck för i dessa sammanhang.

²⁰ Freud (1920/1995:34).

²¹ För en kritik av Rorty, se Carleheden (1996).

Rorty definierar ironikern som en person som hyser tvivel angående sitt sätt att betrakta omvärlden och angående det språkspel han eller hon använder för att förstå olika fenomen.²² Ironikern inser att det finns flera olika sätt att närma sig »verkligheten» och inga argument som formuleras i det av personen använda språkspelet kan förlösa honom eller henne från dessa tvivel. Ironikern är också medveten om att just det språkspel hon valt inte på ett mer korrekt sätt än något annat beskriver eller fångar »verkligheten». En sådan person kan aldrig riktigt ta sig själv på allvar då det han eller hon säger hela tiden kan utsättas för kritik och leda till en förnyelse. Identiteten präglas starkt av denna bräcklighet och av individens medvetenhet om tillvarons tillfälliga karaktär.

I en tankeväckande passage i *Contingency, Irony and Solidarity* skriver Rorty att ironikern är rädd för att fastna i ett specifikt språkspel. Hans eller hennes tvivel på den egna identiteten eller kulturen driver fram ett ständigt sökande efter andra och alternativa sätt att se på saker och ting. Det bästa sättet att genomföra detta sökande är att läsa böcker och på så sätt bekanta sig med främlingar som kan bidra med alternativa synsätt på tillvaron. Rortys ironiker tillbringar följaktligen mer tid med att studera främlingars materialiserade tankar än med att bekanta sig med människor i sin närmaste omgivning. I värsta fall leder detta sökande till en flykt från vardagslivet och till en närmast munkliknande och asketisk livsstil eller till en hyperreflexivitet som tar sig uttryck i en självupptagen narcissism.

Trots den grundläggande brist som kännetecknar ironikerns tillstånd – d.v.s. medvetenheten om att det aldrig går att upprätta någon yttersta princip varpå kunskapen kan vila – drivs han eller hon ut på ett sökande efter något. Kanske handlar det om ren nyfikenhet? Vad kan vi då lära oss av Rortys ironiker? Det finns några saker jag tror vi bör ta fasta på och det handlar då framför allt om vårt förhållningssätt till Vetenskapen och till oss själva som forskare.

Det är idag ohållbart att upprätthålla en absolut gräns mellan vetenskap och vardagskunskap. Det vi kallar vetenskap är idag inte

²² Rorty (1989).

detsamma som ett sökande efter absoluta sanningar, utan snarare ett bland många sätt att förstå och närma sig det vi ofta kallar »verkligheten». Även om man inom vetenskapen på ett systematiskt sätt samlar in och bearbetar kunskap, visar det sig ofta vara svårt att nå fram till kunskaper som inte redan finns tillgängliga i vardagsmedvetandet. Vår reflexivitet och medvetenhet om hur svårt det är att producera någon typ av valid kunskap om det sociala och alla de metodregler som styr vårt inhämtande av information leder ibland till en slags handlingsförlamning. I stället för att vi på ett kreativt sätt närmar oss det vi ämnar studera genomför vi undersökningar som inte genererar någon intressant kunskap, utan snarare bidrar till att återge en bild av en social verklighet som redan är välkänd. Ironikern uppmuntrar till ett perspektivseende och till ett laborerande med olika förklaringsmodeller utan att för den skull upphöja någon av dessa till sanning. En väl tränad ironiker kan därför ibland hjälpa oss till en större förståelse av vår samtid än en systematisk och idogen forskare.

I en kreativ sociologi behövs det ironiker. Om man tillmäter sina förklaringsmodeller och teorier alltför stor giltighet hindras man från att upptäcka det föränderliga och det nya. Att utan respekt tillåta sig att vända och vrida på teorier och att pragmatiskt använda dessa för att upptäcka något nytt är helt legitimt för en ironiker, men en fasa för den rättrådige sociologen som har upphöjt sin teori till sanning. Idag är det viktigt att vi sociologer lär oss att korsa gränserna till andra discipliner och att utan att helt förlora vår identitet – om det nu finns någon sådan – experimentera med olika kunskaper och synsätt. Om man kan konstruera en intressant förklaringsmodell genom att »fuska» i psykologi och historia är det då inte dags att göra avkall på disciplintroheten? Det viktigaste är att vi lär oss att »fuska» på ett bra sätt, d.v.s. blir mer öppna för teoretiska tolkningar och kunskaper som formuleras utanför den kanoniserade sociologiska traditionen och lär oss att använda dessa kunskaper inom ramen för vår kompetens.

Ironikern är ytterst reflexiv. Han eller hon funderar ständigt över sin egen identitet och på hur det personliga tenderar att tränga in i forskningen. I antologin *Feminismer* kan man läsa Patricia Wil-

liams högst personliga betraktelse över olika juridiska diskurser. Hon börjar med att berätta om hur hennes egen morgon varit.

Detta är, som jag sade, en sådan morgon då jag hatar att vara jurist, att vara lärare och nästan allt annat i mitt liv. Det är allt jag kan göra för att ge näring åt demonerna. Jag låter håret hänga fritt och stirrar in i mig själv.²³

Att reflektera över hur den egna biografien skär in i ens karriär som forskare måste vara av största vikt för den egna forskningen. Man berörs ständigt när man arbetar med sitt material. I min senaste studie av gymet framstår det tydligt för mig hur jag pendlar mellan olika tolkningar beroende på hur jag personligen påverkats av mitt etnografiska arbete. Ibland har jag hatat allt vad styrketräning heter och mycket riktigt har jag också blivit allt mer kritisk i mina skrivna analyser av fenomenet.²⁴ En ironiker låter sig beröras av sitt arbete och försöker verbalisera och arbeta med sina reaktioner i sin forskning.

Jag menar inte att vi som sociologer skall bli ironiker, snarare att vi skall lära oss att bejaka denna aspekt av vår identitet. Samtidigt måste vi också, som Rorty påpekar, utveckla en solidarisk hållning gentemot våra medmänniskor och utveckla en förmåga att kombinera en ironisk och solidarisk sociologi. Vi bör inte heller utveckla en hyperreflexivitet av det slag som leder till teoretisk hybris och som snarare fjärrar oss från studiet av vardagslivet än för oss närmare en intressant analys av individ och samhälle.²⁵

²³ Williams (1996).

²⁴ Johansson, T (1997): *Den skulpterade kroppen: gymkultur, friskvård och estetik*. Stockholm: Carlssons.

²⁵ I *Empty meeting Grounds* (1992) diskuterar McCannell de farliga tendenser som finns inom det postmoderna tänkandet till att överge en kritisk politisk diskurs och enbart bejaka själva gränsöverskridandet och upphöja det till överordnad princip. Han skriver: »The postmodern ethos is primary narcissism at the cultural level and the blueprint for a hitherto unthinkable exploitation of the human spirit» (s. 222). Jag vill poängtera att det inte är en sådan gränslös- het jag förespråkar i det här kapitlet.

Att döda sina favoriter

Under en relativt lång tidsperiod har det talats om »sociologins kris». Det är ofta oklart vad denna kris innebär. Definitionerna av krisens symtom varierar; ibland talar man om avsaknad av studenter, att det saknas sociologer i offentligheten eller att den sociologiska teoribildningen och analysen av samhället har förlorat sin tidigare starka position i den akademiska debatten.²⁶ Om vi skall acceptera tesen om sociologins kris, vilket är tveksamt, tror jag att vi skall söka efter förklaringen i det postmoderna ifrågasättandet av de stora berättelserna. Det kanske är i samband med att Lyotard formulerar denna kritik i slutet av 1970-talet som sociologins kris är ett faktum.

Inom sociologin har man ofta utgått från olika stora berättelser om samhället och kulturen. När jag i början av min sociologiska karriär började läsa den marxistiska litteraturen såg jag sammanhang som tidigare varit fördolda för mig. Plötsligt blev samhället begripligt. Det var en oerhörd upptäckt. Men det var något som saknades. Jag kunde inte förstå individers handlingar och tankar utifrån denna modell. Genom att läsa den marxistiska psykologi som ett tag var väldigt populär i Sverige försökte jag komplettera mina sociologiska studier, men blev ganska snart besviken på denna reduktionistiska socialpsykologi. Snart började ett intensivt sökande efter andra teoretiska modeller som skulle kunna ge mig den förståelse av samhället och individen jag eftersträvade. Men efter ett tag insåg jag att det inte fanns några teorier som kunde ge mig dessa verktyg.

I *Passionate Sociology* förepråkar Ann Game och Andrew Metcalf en mer passionerad sociologi; en sociologi som formuleras så att den blir användbar för att förstå vardagslivet och det sociala i dagens samhälle.²⁷ Författarna till denna bok manar till ett respektlöst

²⁶ I *Sociological Theory: What went wrong?* diskuterar Nicos Mouzelius sociologisk teori och föreslår att vi i stället för att förkasta 1950-talets funktionalism försöker lära oss av den och på så sätt utveckla den teoretiska traditionen inom sociologin. Han riktar en skarp kritik mot den poststrukturalistiska vändningen inom sociologin.

²⁷ Game & Metcalf (1996).

närmande till den sociologiska traditionen. Teorier och tankar skall användas för att förstå dagens sociala verklighet. Studenter skall lära sig att använda sociologi på ett kreativt sätt. Genom att leka med sociologiska konventioner, överskrida disciplinära gränser, utmana de regler som styr kunskapsproduktionen och bejaka ett förutsättningslöst sökande efter analytiska redskap som kan användas för att förstå samtiden vill Game och Metcalf medverka till en förnyelse av sociologin.

Den postmoderna inställning till sociologin som ovan nämnda författare och många andra argumenterar för handlar inte endast om att ogiltigförklara de stora berättelserna och ersätta dessa med s.k. »middle-range theories», utan snarare om att uppmuntra en kreativ sociologi som anpassar sina analytiska redskap till ett föränderligt samhälle. Detta innebär att man som sociolog måste vara beredd »To kill one's darlings», d.v.s. man måste vara öppen för en ständig rekonstruktion av de teorier och analysredskap man använder i sitt arbete. Det är också viktigt att inse att allt inte går att förklara eller förstå inom ramen för sociologin. En sådan hållning innebär inte att allt det gamla måste förkastas, utan snarare att det är nödvändigt att utveckla en skepsis gentemot alla försök att formulera en tradition. Möjligtvis kan en sådan tradition fungera som ett slags riktmärke för den ständiga rekonstruktionen av den sociologiska blicken.

Det kanske är symtomatiskt att sociologer har svårt att hävda sig idag och på ett konstruktivt sätt bidra till skarpsinniga analyser av vår samtid. Många av de stora berättelser som formulerats inom sociologin och som fortfarande påverkar dagens sociologi saknar analyser av sådana viktiga samtida fenomen som massmedier, populärkultur, generell kulturell förändring och kön. I stället har det utvecklats separata discipliner eller inriktningar som tar hand om dessa frågeställningar. Inom media och kommunikation studerar man framväxten av den moderna kommunikationsteknologin och dess konsekvenser för vår samtid, inom den internationella Cultural Studies-traditionen ägnar man sig åt studier av alltifrån ungdomskultur till det multikulturella samhället. De mest spännande teorierna och tankarna om kön formuleras idag inom feminismen. Och så vidare.

Många av de fenomen som sociologer av tradition har studerat, som t.ex. arbetsliv, familj, socialisation, klassamhället och subkulturer håller på att förändras. Om vi inte förnyar våra analytiska redskap och anpassar dessa till förändringar i vardagslivet kanske vi snart står utan arbete. Jag tror i och för sig inte att detta är någon reell risk då medvetenheten om dessa problem är relativt hög och då sociologin historiskt sett har visat en stor plasticitet och förmåga till förnyelse.

Det är vägen som är mödan värd...

Utan att vi knappt märker det smyger sig det postmoderna synsättet in lite varstans. Detta har skett trots att vi i Sverige inte haft någon egentlig diskussion om det postmoderna. Det saknas i stor utsträckning sociologiska analyser av detta fenomen och mestadels har denna diskussion avfärdats som en modefluga. Men som svensk sociolog, speciellt om man är intresserad av den samtida diskussionen om kultur, har det varit svårt att undvika att påverkas av det flöde av böcker som kommit från framför allt England och USA.²⁸ Om vi endast avfärdar »det postmoderna» som något modebetonat och tillfällig, tror jag att vi missar en del poänger som ändå är resultatet av en snart tjugo år gammal diskussion.

Denna diskussion har bl.a. lett till en intressant problematisering av subjektet, till ett ifrågasättande av disciplinära gränser och diverse dualismer, till en skeptisk hållning gentemot alla möjliga former av essentialismer och den har bidragit till att stimulera lusten att upptäcka nya fenomen och att utveckla analytiska redskap som kan hjälpa oss att förstå ett samhälle i förändring. Det postmoderna syftar kanske först och främst till att formulera »sensitizing concepts», begrepp som kan användas för att fånga det nya. Litteraturen om det postmoderna kanske kan hjälpa oss att finna en lust i själva sökandet – en passion för skrivandet och för formulerandet av nya tankar och idéer. Om »det postmoderna» kan ha denna funktion för sociologin – då kan den få en stor betydelse.

²⁸ Se t.ex. Featherstone (1994, 1996) och Johansson & Miegel (1996).

Referenser

- Bauman, Z (1988) »Is there a Postmodern Sociology?» i, *Theory, Culture & Society*, 2-3:217-37.
- (1993) *Postmodern Ethics*. Cambridge: Blackwell.
- Berthens, H (1995) *The Idea of the Postmodern. A History*. London: Routledge.
- Butler, J (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge.
- (1996) »Subversiva kroppsakter», i Larsson, L (red.) *Feminismer*. Lund: Studentlitteratur.
- Carleheden, M (1996) *Det andra moderna. Om Jürgen Habermas och den samhällsteoretiska diskursen om det moderna*. Göteborg: Daidalos.
- Featherstone, M (1991) *Consumer Culture & Postmodernism*. London: SAGE.
- (1994) *Kropp, kultur, konsumtion*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- (1996) *Undoing Culture*. London: SAGE.
- Freud, S (1920/1995) *Bortom lustprincipen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Fuss, D (1996) »Den essentiella risken», i Larsson, L (red.) *Feminismer*. Lund: Studentlitteratur.
- Game, A & Metcalf, A (1996) *Passionate Sociology*. London: SAGE.
- Grossberg, L (1992) *We Gotta Get Out of This Place. Popular Conservatism and Postmodern Culture*. London: Routledge.
- Haraway, D (1990) "A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology and Socialist Feminism in the 1980's", i Nicholson, L.J (red.) *Feminism/Postmodernism*. London: Routledge.
- Hebdige, D (1979) *Subculture: The Meaning of Style*. London: Methuen.
- Johansson, T & Miegel, F (1992) *Do the Right Thing. Lifestyle and Identity in Contemporary Youth Culture*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- & Miegel, F (1996) *Kultursociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Lacan, J (1949/1989) *Écrits. Spelstadiet och andra skrifter i urval*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lash, S (1990) *Sociology of Postmodernism*. London: Routledge.
- Liotard, J-F (1979/1984) *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
- Maffesoli, M (1996) *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Routledge.
- McCannell, D (1992) *Empty Meeting Grounds: The Tourist Papers*. London: Routledge.
- Mouzelius, N (1995) *Sociological Theory: What Went Wrong? Diagnosis and Remedies*. London: Routledge.

Nietzsche, F (1888) *Ecce Homo*. Harmondsworth: Penguin.

Rorty, R (1989) *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wellmer, A (1986) *Dialektiken mellan det moderna och det postmoderna*.

Ziehe, T (1989) *Kulturanalyser*. Stockholm/Stehag: Symposion.